

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ

Абузәр ХӘЛӘФОВ
тарих елмләри доктору,
профессор

МУАСИР КИТАБХАНАЛАРЫН СОСИАЛ ФУНКСИЈАЛАРЫ

"Функција" лагын сөзүдүр, мәнасы ичра етмәк, јеринә јетирмәк демәкдир. Функција һәр һансы бир мүәссисәнин јеринә јетирмәли олдуғу вәзифәләрин мәчмусудур. Функција һәмчинин мөвчуд мүнасибәтләр системиндә һәр һансы бир объектин хассәләринин харичи тәһәһүрүдүр. Тәсәдүфи дејил ки, елми әдәбијјатда тез-тез дәвләтин функцијасы, һисс органларынын функцијасы, мәктәбин функцијасы, китабхананын функцијасы вә с. кими елми истилаһлара раст кәлирик. Бу бахымдан һәр һансы бир мүәссисәнин о чүмләдән китабхананын фәалијјәт сәһәси функционал чәһәтдән тәһлил едиллиб өјрәниләркән функција системдахили әләгәләрин ашқара чыхарылмасына, өјрәнмә процесинин системли шәкилдә апарылмасына көмәк едир.

Китабхананын социал функцијалары китабханачылыг нәзәријјә вә тәҗрүбәсинин чох мүһүм проблемләриндән биридир. Бу проблемин һәртәрәfli тәдлиги китабхананын социал ролу, китабхана вә чөмијјәт, китабхана вә информасија, китабхана вә охучу, китабхана вә күтләви мүғалибә проблемләрини дәриңдән өјрәнмәјә имкан вермәклә, јанашы мүасир чөмијјәтдә китабханаларын јерини вә ичтимай ролуну мүәјјәнләшдирмәјә шәраит јарәдир.

Китабхананы бир институт кими чөмијјәт јаратмышдыр. Онуң әсас мәғсәди иеә чөмијјәтин интеллектуал, мәдәни инкишафына көмәк етмәк, ону инсанларын (охучуларын) вәсиғәси илә тәкмилләшдирмәклән ибарәтдир. Китабханалар чөмијјәтин әсас социал тәләбәтәһә јеринә јетирмәк үчүн јарәдылдыгындан онун һөјәтә кечирдији функцијалар да билаваситә социал характер дашыяр.

Китабхананын социоложи әсәсләринин өјрәнилмәсиндә вә

социал функцияларынын елми өсөсландырылмасында көркөмү Америка алыми Х. Ширанын бөжүк хидмәти олмушдур. О, һәлә 1967-чи илдә чап етдирди "Китабхана ишинин социоложи өсәслары" адлы китабында бу проблеми өсәслы сурәтдә һәлл етмиш, дүңја китабханашүнаслыгы үчүн тамамилә јени олан чох гижмәтли фикирләр ирәли сүрмүшдур. О, бу өсәриндә китабхананын чөмијјәтлә, инсанла, мәдәнијјәтлә, тәһсиллә, тәрбијә илә гаршылыгы алагәсини вә бу алагәләрин ганунајумулуларыны ашкара чыхармышдыр. һәмчинин китабхананын социоложи өсәсларә сөјкәнмәсини чөмијјәтин социал гәләбатынын өдәнилмәсиндәки ролуну вә социал функцияларыны көстөрмәјә һәлл олмушдур. Мүәллиф чох һагы оларә XX өсрин икинчи рүбүндә елми техниқи тәрәггинин кениш вүсәт алмасы, чөмијјәтдә информасијә тәләбатын јүксәк дәрәчәдә артмасы илә алагәлар китабханаларын информасијә фәалијјәтинин јени елми өсәслар үрә тәшкилини зәрури һесап етмиш, китабханаларын автоматлашдырылмасы вә механикләшдирилмәсини, китабхана ишинә электрон һесаблајычы машынарын тәтбиг едилмәсини дөврүн тәләби кими гижмәтләндирмишдир.

Мәлүмдур ки, китабханаларын социал функциялары илә јанашы техноложи (истеһсалат) функциялары да вардыр. Булары бир-бири илә гарышдырмаг доғру олмазды. Социал функција - китабхананын харичи аләмлә, чөмијјәтлә алагәләри, чөмијјәтин инкишафына тәсири, өз һөввәсиндә исә чөмијјәтин китабхана фәалијјәтинә тәсири кими баша дүшүлмәлидир.

Техноложи функција, үмумиләшдирилмиш шәкилдә десәк, "Китабхана истеһсалаты"дыр. Техноложи функција китабхананын даһиялиндә апарылан ишләри, профессионал китабхана фәалијјәтини һәјәтә кечирир. Техноложи функција социал функциянын һәјәтә кеирилмәсинә шәраит јарадыр. Китабхананын даһили иш процесини китабхана фондунун көсплектләшмәсиндән китабын охучуја верилмәсинә гәдәр олан техноложи процес өһәтә едир. Социал функциядән фәрqli оларә чөмијјәтдә техноложи функциянын мөвчудлуғу һисс едилмир. Техноложи функција китабхана ишчиләри тәрәфин һәјәтә кечирилдијиндән бу функцијаја аид биликләр анчаг китабханачылар үчүн мәчбуридир. Техноложи функција китабхана ишчиләринин јаралычы, профессионал өмәји сәјәсиндә баш верир.

Социал функција һагында исә чөмијјәтин һәр бир үзвүнүн һөсөввүрү олмалыдыр. Техноложи функција китабхананын даһили тәләбатына, өмәк техноложијасына мүвафиг јараныр вә социал

функцияларын һәјәтә кечирилмәсинә хидмәт едир. Социал функција исә чөмијјәтин тәләбатына ујғун формалашыр вә бу тәләбатын һәјәтә кечирилмәсинә хидмәт едир.

Нәтичә оларәг демәк олар ки, техноложи функција китабхананын мүһүм компонентләриндән бири кими биләваситә социал функцияларын јеринә јетирилмәсинә хидмәт едир. Белә ки, китабхананын социал функцияларынын јеринә јетирилмәсиндә, чөмијјәтин китабханалар гаршысында гојдуғу тәләбатын мүвәфәғијјәтлә һәјәтә кечирилмәсиндә техноложи функциянын системли, сәмәрәли тәшкилинин олдуғча бөжүк ролу вардыр.

Социал вә техноложи функцияларын гаршылыгы алагәләринин елми тәһлили өсәсиндә мәлүм олур ки, техноложи функција биләваситә социал функцияларын һәјәтә кечирилмәсинә хидмәт едир. Китабхананын социал функцияларынын мүәјјәнләшдирилмәси, онлардан мүасир китабханаларын фәалијјәтиндә ардычыл оларәг истифадә едилмәси китабханаларын чөмијјәтин инкишаф процесинә вә истигамәтинә тәсирини күчләндирмәклә, чөмијјәт гаршысында өз вәзифәләрини һәјәтә кечирмәк имканы верир.

Дүңја китабханашүнаслымында китабхананын функциялары һагында узун ишләрдән бәри мүбаһисә объекти олан фикирләр мөвчуддур. Гәдим заманлардан XX өсрин өввәләринә гәдәр техноложи функција китабханаларын өсәс функцијасы кими тәбул едилмишдир. Заман кечдикчә, чөмијјәтдә китабханаларын информасија фәалијјәтинин даһа һәлләдичи мәрһәләјә даһил олмасы, онларын социал функцияларынын артмасына сәбәб олду. Артыг XX өсрдә дүңја китабханашүнаслымында социал функциялар китабхананын өсәс функцијасы кими тәбул едилди. Бу да чөмијјәтдә китабханаларын социал институт статусуна малик бир мүәссисә кими формаланмасына елми чөһәтдән өсәсландырды.

Китабханаларын социал функцияларынын мүәјјәнләшдирилмәсинә дүңјанын ајры-ајры өлкәләриндә мүхтәлиф һөҗәти һөзәрләр вардыр. Русија Федерасијасында китабхана иши һагында тәбул едилмиш ганунда китабханаларын үч социал функцијасы - информасија, мәдәнијјәт вә тәһсил функцијасы мүәјјәнләшдирилмишдир. Бу ганунда һөдәнсә дүңја өлкәләринин бөжүк өксәријјәтиндә тәбул едилмиш китабхананын тәрбијә функцијасы һөзөрдә тутулмамашдыр.

Мәлүмдур ки, бу вә ја диқәс объект һагында гануниверачилик акты тәбул едиләркән мөвчуд төчрүбәјә вә һәмчинин елми һөҗәтләрә өсәсланмаг зөрүрәти мејдана чыхыр.

К
К

Азәрбајҹанда совет һакимијјәти илләриндә китабхана ишинә данр ајрыҹа ганун гәбул едилмәмишдир. Китабханаларын социал функцијаларынын мүәјҹәвләшдирилмәсинә кәлдикдә исә Русија консепсијасы әсас кәтүрүлдү. Бу консепсија һәм китабханаларын тәчрүбәсиндә, һәм дә китабханачылыг нәзәријјәсиндә өзүнә кениш јер тапмышдыр.

Азәрбајҹан мүстәғиллик әлдә етдикдән сонра башга сәһәләрдә оццугу кими китабхана иши сәһәсиндә дә ганунверичилик актлары гәбул едилмәјә башланды. 1999-чу илдә Азәрбајҹан Республикасынын Милли Мәҷлиси "Китабхана иши һаггында" Азәрбајҹан Республикасынын Ганунуну гәбул елди. Бу ганун гәбул едиләркән республика китабханаларынын тәчрүбәси вә китабханашүнаслыгын елми нәтичәләри, республика китабханаларынын милли хүсусијјәтләри вә әһәмәләри нәзәрә алынмышдыр. Бу ганунда китабханаларын чәмијјәтдә бәјүк ролу нәзәрә алынмагла, онларын социал институт кими фәалијјәти ән плана чәкилмишдир.

Ганунда кәстәрилик ки: "Китабхана елм, информасија, мәдәнијјәт, тәһсил вә тәрбијә мүәссисәси кими чап әсәрләрини вә диқәр информасија дашыјычыларыны топлајыб муһафизә едән, онларын системли ичтимаи истифадәсини тәшкил едән, чәмијјәтин интеллектуал вә мәһәви потенциалынын инкишафына хидмәт кәстәрән социал институтдур"

Көрүндүјү кими, ганунда китабхананын беш социал функцијасы: елм, информасија, мәдәнијјәт, тәһсил вә тәрбијә функцијалары кәстәрилмишдир. Китабханалара мәхсус функцијаларын мүәјҹәвләшдирилмәсиндә Азәрбајҹан консепсијасынын даһа да долгун олмасы диқәти чәлб едир.

Мүәсир информасијалашдырылмыш чәмијјәтдә китабханаларын коммуникасија системиндә ролу вә әһәмијјәти о гәдәр артмышдыр ки, китабханаларсыз чәмијјәтин информасија тәләбатыны өдәмәк мүмкүн дејишдир. Китабхана чәмијјәтдә елмин вә мәдәнијјәтин инкишафында, тәһсил вә тәрбијәнин јүксәлмәсиндә вә һәмчинин инсанларын информасија тәминатында муһүм социал институт кими јажыдан иштирак етмәклә инсанларын ән чох истифадә етдији мүәссисәјә чеврилмишдир.

1. Китабханаларын елми функцијасы

Дунја китабханаларынын тарихинә нәх зәр саздыгда илк бахышдан белә бир факт дигтәти чәлб едир ки, китабханалар һәмишә елим адамлары, көркәмли алимләр, философлар, јарадычы зијалыларла бағлы олмушдур. Гәдим дунја вә орта әср китабханаларынын јаранмасы вә формалашмасы көркәмли алимләрин фәалијјәти илә әлагәдардыр. Гәдим дунјанын вә орта әсрләрин ән бөјүк китабханаларына: сарај, мәсјид, мәдрәсә, килсә, монастыр китабханаларына көркәмли алимләр, дин хадимләри рәһбәрлик етмиш, мүдир, рәис, рәһбәр вә директору вәзифәләриндә ишләмишләр. Көркәмли алимләр, философлар, јарадычы зијалылар рәһбәрлик етдикләри, фәалијјәт көстәрдикләри китабханаларын ишиндә бир елмилик, елми идарәетмә, охучулара елми әсаслапра хидмәт мүһити формалашдырмышлар. Бетәликлә, гәдим дунјанын вә орта әсрләрин бөјүк китабханалары елми мүәссисә кими формалашмыш, онларын фәалијјәтиндә елми тәрәғгјјә, елми тәдгигат ишләринин апарылмасына хидмәт кениш јер тутмуш, бунунла да елми функцијалары даһа габарыг шәкилдә дигтәти чәлб етмишдир.

Гәдим дунја вә орта әср китабханаларынын фәалијјәтиндә елмә хидмәтин, онларын елми функцијаларынын даһа әһәтәли формалашмасында императорларын, чарларын, шаһларын, кнјазларын вә дикәр дөвләт хадимләринин мүһүм ролу олмушдур. Гәдим дунјада дикәр елми-тәдгигат мүәссисәләри, академијалар олмадыгындан һөкмдарлар тәрәфиндән јарадылан китабханалар вә бу китабханаларда әтрафында топлашыб фәалијјәт көстәрән көркәмли алимләр китабхана ишинин елми характер дашымасыны әсасландырыр, китабханаларын мүхтәлиф елм сәһәләринә даиринформасија дашыјычыларыны горујуб сахламасыны тәмин етмәклә јанашы, елмләрин тәдгигатиндә вә өјрәнилмәсиндә елми мүәссисә кими дә фәалијјәт көстәрмәсини тәшкил едирдиләр. Фикирләримизи дәгигләндирмәк үчүн дунја китабханалары тарихиндән бәзи мәлүматлара дигтәт јетирәк. Дунјада илк китабхананын нә вахт вә һарада мејдана кәлмәси суалы мөдәнијјәт тарихчиләрини һәмишә дүшүндүрмүш, чидди тәдгигатларын мөвзусу олмушдур. XX әср тәдгигатлары тишмән дә олса бу суала чаваб вермишләр. Америка тарихчиси С. Н. Крамер "Тарих Шумердән башланыр" адлы тәдгигатында көстәрир ки, милләдән өнчә ән азы мин ил әввәлки гәдим Шумердә күчлү мөдәнијјәт, елм, әдәби әнәнә олмушдур. Шумердә зәнкин "китабхана" вә орада кил дөвһаләрдән

ибарәт "киتاب"лар, жүзлөрчә мүхтәлиф нөв китабәләр, елми әсәрләр варды. Бу китабханалар да көркәмли алимләр чалышырды. Бурада дунјада илк китабхана каталогу јаранмышды. Шумер китабханалары тәнкин информасија дашыјычыларына малик олманла елми мәркәз кими форматлашмышды. Беләликлә, бәшәр мәдәнијјәтинин бешији, "тарихин башлангычы" сајылан Шумер дунјада китабханаларын вәтәни олмуш, китабханачылыг иши бурадан башланмышдыр.

Марагылдыр, бәс илк китабханалары јарадан Шумерләр кимдир? Бу барәдә чидди тәдтигатлар мӯәллифи, көркәмли Азәрбајчан алимнн Елмәдин Әлибәјзадә дунја Шумершүнәслыгына сөјкөнәрәк јазыр: "Шумерләр дунјанын илк цивилизасијәли халгыдыр: Шумерләр мӯасир түрк халыларынын әчдәлларыдыр." Шумерләрдән сонра кил ләвһәләрдән ибарәт китабханалар јаратмаг вә ону кәләчәк нәсилләрә өгүрмәк сәһәсиндә Ассирија чарлыгынын хүсуси хидмәти вардыр. Миләддан әввәл III әсрдә Ассирија чары Ашшурбанипал гәдим дунјанын ән бөјүк китабханасы олан Нејнәва китабханасыны јаратмышды. Бу китабханада 20.000-дән чох кил ләвһәләр сахланылырды. Бәзи тарихчиләр көстәрирдәр ки, китабханада 100.000 кил ләвһә олмушдур. Гаршысында "Нәсиһәт вә мәсләһәт еви" јазылмыш Нејнәва китабханасында көркәмли Ассирија алимләри, грамматикләр, астрономлар, астрологлар, ријазиијатчылар ишләјирдиләр. Бурада бир чох елми кәшфләр едилмиш, китабхана о дөврдә елм мәбәди кими мәшһурлашмышдыр.

Ассирија империјасы дамылдыгдан сонра дигтәти Јунаныстан даһа чох чәлб едир. Јунан чомрафијачысы Страбон јазырды ки, мәнә мәдлум олдумуна көрә Аристотел китаб тошламама бөјүк дигтәт јетирән вә Мисир фараошларына китабхана тәшкил етмәји өјрәдән илк адам олмушдур. Беләликлә, Мисирдә китабханаларын инкишафына Јунаныстан бөјүк тәсир көстәрмишди.

Дунјанын илк енсклопедијачы алимнн Аристотелин илк китабхана јаратмасы, китабханаларын тәшкилинә дигтәт јетирмәси гәдим дунја китабханаларынын ишинә елми характер вермәклә, китабхана ишинин елми функцијасыны әсәсләндирмиш, китабхана ишини елмә хидмәт едән, ону јаран вә интишар едирән бир мӯәссисә кими формалашмасын ән әһәсини мөһкәмләндирмишдир.

Јунаныстанда илк үмуми китабхана миләддан әввәл 330-чу илдә Афинлада јаранмышды. Бу китабхана өзүндән әввәлки китабханаларга нисбәтән даһа јенин охучу даирәсинә хидмәт едән, дөврүн көркәмли алимләринин чалышыдыгы, елми тәдтигатлар апардыгы

тәнкин китабханалардан бири иди. Китабхананын әмәкдашлары ичәрисиндә көркәмли алимләрин олмасы вә онларын апардылары тәдтигатлар китабхана ишинин елми характер алмасына, елми мӯәссисә кими формалашмасына кәтириб чыхармышдыр.

Чох вахт Мисирнн бәшәријјәтин бешији асландырырлар. Мисир һәмчинин бәшәријјәтин фикир хәзинәси олан китабханаларын да бешији олмушдур. Бурадан "фикир карваны" (Френсис Бекон) бәшәријјәтә јени биликләр кәшф етмәк үчүн учсуз-буцагсыз сәфәрә чыхмышлар.

Бу сәфәр һеч дә угурсуз олмамаш дунја цивилизасијасынын әсәс наилијјәләриндән бири олан китабханаларын јаранмасы вә инкишафы сәһәсиндә бөјүк учурлар газанмыш, гәдим дунјанын елми фикринин бөјүк мәбәдкәһи, бәшәријјәтин фәхри олан Искәндәријјә китабханасы мејдана кәлмишдир. Бу китабхана Миләддан әввәл 3-чү әсрдә јаранмыш, һөкмдар Филадельфин дөврүндә бөјүк инкишафа наил олмуш, бәшәр елминин тәрәтисиндә, гәдим дунјанын наилијјәтләринин кәләчәк нәсилләрә чатдырылмасында бөјүк рол ојнамышдыр. һөкмдар Филадельф бу китабханаја рәһбәрлик етмәји өз мӯәллими вә тәрбијәчиси көркәмли алим Зенодота тапшырмышды. Бу бөјүк алимнн рәһбәрлији вә көмәји илә дунја елм вә мәдәнијјәт тарихиндә ән бөјүк елми наилијјәт һесап едилән Гомерин "Илиада" вә "Одиссеја" әсәрләри там шәкилдә јенидән јазыја алынмыш, бәшәријјәтин истифадәсинә верилмишдир. Белә бөјүк елми әһәмијјәтә малик бир ишин баша чатдырылмасы китабханада апарылан елми тәдтигатларга әсәсли сүбүгдур. Китабханада дөврүн ән көркәмли алимләринин, јарадычы зијәлыларынын ишләмәси, өлкөннн бүгүн елми потенциалынын бу китабхананын әтрафында бирләшмәси онун өлкөннн әсәс елм мәркәзи кими формалашмасыны вә фәалијјәт көстәрмәсини тәмин етмишди. Искәндәријјә китабханасы һәмчинин гәдим дунјанын китабханашүнәслыг фикринин мејдана кәлиб формалашмасында, китабханашүнәслыгын вә библиографијанын әсәсынын гөјүлмәсында мүһүм рол ојнамыш, мүкәммәл китабхана каталогунун вә библиографик көстәричиләрин јаранмасынын әсәсыны гөјүмшдур. Илк көркәмли китабханачы вә библиограф да бурада јетмишдир. Бу өз дөврүнүн көркәмли алимнн өзүндән сонра 800-дән артыг әсәр гөјүб кетмиш, 20 ил Искәндәријјә китабханасына башчылыг етмиш, илк библиографик әсәр јазмыш Каллимахдыр. Каллимах бу әсәриндә илк дәрфә сөһрәт Јунан әдәбијјәтына дәвр әсәрләринн көсирини вә мӯәллифләр һагында библиографик мәдлумат вермишдир. Булар бәр даһа

сүбүт едир ки, гәдим дүнјанын фәхри, бәшәријјәтин үмуммилли сөрвәти олан бу бөјүк китабхана мүһүм елм мәркәзи олмуш, һәртәрәfli елми функцијалар јеринә јетирмишдир. Искәндәријјә китабханасы тәх минән 10 әср мүддәтиндә, јәни миладдан әввәл III әсрдән бизим еранын VIII әсринә гәдәр бәшәријјәтә хидмәт кәстәрмиш, дүнја елминин вә мөдәнијјәтинин инкишафына бөјүк тәһфәләр бәхш етмишдир. Дүнја китабханачылыг тәчрүбәсини зәнкинләшдирән, өз фәалијјәти илә кәләчәк китабханаларын елми фәалијјәтини истигамәтләндирән бу бөјүк елми мәркәз китабханачылыг фикринин мејдана кәлиб формалашмасына, дүнјанын бөјүк китабханаларынын тәшкили вә идарә олунмасынын елми һәллинә чидди тәкан вермишдир.

Гәдим дүнја китабханалары ичәрисиндә Рома китабханаларынын да хүсуси јери вардыр. Рома китабханалары гәдим дүнјанын диқәр китабханаларындан фәргли олараг даһа кениш охучу даирәсинә хидмәт етмәји, китабхана ишинә дөврүн көркәмли алимтәрини чәлб етмәји, елми ишә хидмәт етмәји илә фәргләнмишләр.

Рома һөкмдарлары китабханалар јарадылмасы, онларын сахланмасы вә идарә олунмасы, дөвләт китабханалары кими танынан һөкмдарлара мәхсус китабханалара алимләри даһа кениш чәлб етмәси илә фәргләнмишләр.

Ромада китабханалара рәһбәрлик етмәк прокураторлара тапшырылырды. Гајдаја көрә бу вәзифәни анчаг көркәмли алимләр вә јахуд шаирләр тута биләрдиләр.

Беләликлә, гәдим дүнја китабханаларынын тарихиндән кәтирдимиз мисаллар бир даһа тәсдиг едир ки, бәшәријјәтин јаддашы кими шөһрәт тапан бу китабханалар бөјүк елми мәркәзләр кими фәалијјәт кәстәрмиш, елми функцијалар јеринә јетирмишләр. Даһа дөгрүсү, гәдим дүнја китабханаларынын функцијалары ичәрисиндә елми функција даһа кениш инкишаф тапмышды. Азәрбајчан китабхана тарихинә нәзәр салдыгда, гәдим Азәрбајчан китабханаларынын фәалијјәтини тәһлил едикдә белә бир һәгигәт ортаја чыхыр ки, гәдим дүнја китабханаларына хас олан елми хүсусијјәтләр вә китабханаларын кениш елми функцијалар јеринә јетирмәси Азәрбајчан китабханаларынын тәчрүбәсиндә дә кениш тәтбиғ едилмишдир.

VIII әсрин орталарында Азәрбајчан Әрәбләр тәрәфиндән ишмал едилдикдән сонра өлкәдә ислам мөдәнијјәтинин јайылмама башланды. Әрәбләр ислам динини јаймағ үчүн мәсчидләр вә мәдрәсәләр јаратмаға хүсуси диқәт јетирдиләр. Орта әср мәсчид вә мәдрәсә китабханаларынын тарихи илә таныш олдугда мөлум олур ки, бир гајда

олараг мәсчид вә мәдрәсәләрин јанында зәнкин китабханалар тәшкит едилмишдир. Мәсчид вә мәдрәсә китабханаларынын фондунда әсасән дини китаблар топланмасына бахмајараг белә китабханаларда дүнјәви вә елми әдәбијјәтә да раст кәлмәк олурду. Китабханалара бир гајда олараг алим руһаниләр, јүксәк тәһсил көрмүш дин хадимләри башчылыг едирдиләр. Мәсчид вә мәдрәсә китабханалары исламшүнаслыгын мәркәзи кими чыхыш едир, ислам идејаларынын өјрәнилмәси вә јайылмасында хүсуси рол ојнајырдылар. Мәсчид вә мәдрәсә китабханаларынын фәалијјәтиндә исламын тәдгиги вә тәблими мүһүм јер тутдуғундан оналарын фәалијјәтиндә дә елми функција мүһүм амил кими ортаја чыхырды. Азәрбајчан китабханачылыг тарихиндә дә гәдим вә орта әср Азәрбајчан китабханаларынын елми мүәссисә кими инкишаф вә фәалијјәти, елми функцијалар јеринә јетирмәси һагьында истәнилән гәдәр елми дәлилләр вә фактлар мөвчуддур. Дәрин елми арашдырмалар әсасында мејдана чыхан әсаслы вә елми чәһәтдән сәһиһ фактларын үмумиләшдирилмәси нәтичәсиндә мејдана чыхарылыб системләшдирилән елми биликләр бизим фикримизи бир даһа тәсдиг едир.

Гәдим дөврләрдә вә орта әсрләрдә Азәрбајчанда китабхана иши әсасән үч истигамәтдә инкишаф едирди: һөкмдарлар тәрәфиндән тәшкит едилән сарај китабханалары; мәсчид вә мәдрәсәләрин дини китабханалары; бөјүк шаирләрин, философларын, алимләрин, феодалларын вә вәзирләрин шәхси китабханалары.

Сарај китабханалары дөвләт китабханалары статусуна малик иди. Бунлар зәнкин универсал вә елми фондлара малик идиләр, һөкмдарлар өз китабханаларыны зәнкинләшдирмәк, ән гүјмәтли әлјазмаларыны вә китаблары әлдә етмәк үчүн вәсаит әсиркәмирдиләр. Сарајда белә китабханалар ән јахшы бина ајрылырды. Сарај китабханаларында өз дөврүнүн ән көркәмли алимләри, јазычылары, философлары, шаирләри ишә чәлб едилди. Белә китабханалара мисал олараг, XIII әсрдә фәалијјәт кәстәрмиш, Ширваншаһлар сарајынын вә Аггојунлу, Гарагојунлу һөкмдарларынын китабханаларыны, һәмчинин Сәфәви шаһларынын китабханасыны кәстәрмәк олар. Сарај китабханалары китабы топлајыб, гөрүјүб сахламағла јанашы олараг, әлјазма китабларынын үзүнүн көчүрүлүб чохалдылмасында да јахындан иштирак едирдиләр. Сарај китабханаларында китабын үзү көчүрүлмәклә онлары чилләјән, миниатүрләрдә бәзәјән, бир сәзлә, китаб истеһсалыны тәшкит едән гурумлар да вар иди. XIII әсрдә јарадылмыш Ширван һөкмдары Мөнүчөһрүн китабханасы дөврүн ән

бөјүк китабханасы иди. Китабхананын јанында бөјүк шаирләр мәчлисиди фәалијјәт кәстәрди. Бу мәчлисә мәшһур шаирләрлә јанашы олараг көркәмли алимләр дә кәлир вә китабхананын идарә олунмасында биләваситә иштирак едирдиләр. Ағгојунлу вә Гарагојунлу һөкмдарларынын сарајларында да универсал елми китабханаларын фәалијјәт кәстәрмәси һаггында тарихи мәлүматлар вардыр. Ағгојунлуларын ән гүдрәли һөкмдары Узун Һәсәнин (1453-1478) китабханасында 60-а гәдәр алим чалышырды. Орта әсрләрдә Азәрбајчанда илк елми китабханалар да мејдана кәлмишди. Белә китабханалара мисал олараг бөјүк Азәрбајчан алимиди Нәсирәддин Тусинин XIII әсрдә јаратмыш олдуғу Мараға рәсәдханасы китабханасыны кәстәрә биләрик. Бу китабхананын фондунда 400 миндән артыг китаб сахланылырды. Китабхана о дөврдә Шәрг өлкәләриндә ән бөјүк китабханалардан бири иди. Н. Тусинин рәһбәрлији вә тәшәббүсү илә тәшкил едилән бу китабханада бөјүк елми ишләр апарылыр, әлјазма китаблары һазырланыр, онларын чохалдымасы вә истәһсалы тәшкил едилди. Китабханада көркәмли алимләр ишләјирди. Бу китабханада китабхана ишини идарә етмәк ишиндә 20-дән артыг алимиди фәалијјәт кәстәрмәси мәлүмдур.

Рәсәдханада апарылан елми-тәдгигат ишләринин мүхтәлифлијинә вә әһәтәлијинә әсәсләнараг демәк олар ки, китабхана зәнкин елми фонда малик олмуш, алимләрин сорғуларыны өдәмәк үчүн бурала чидди елми тәдгигат әсәрләри топланмышды. Белә елми вә сарај китабханаларынын јаранмасына Азәрбајчанда XIII-XVI әсрләрдә даһа чох тәсадүф едилди. Мәлүм олдуғу кими 1256-57-чи илләрдә Азәрбајчан монғоллар тәрәфиндән ишғал едилмишди. Монғол һакими Гагаһ ханын һакимијјәти дөврүндә Тәбриз шәһәриндә сарајда бөјүк бир китабхана бинасы тикилмиш, бурада зәнкин китабхана јарадылмышды. Хан бу китабханада ишләмәк үчүн дөврүнүн ән көркәмли алимләрини чәлб етмишди. Орта әср Азәрбајчан китабханаларындан данышаркән көркәмли тарихчи алим, Гагаһ ханын вәзири Рәшидәддинин фәалијјәтини хусуси гејд етмәк јеринә дүшәр. Өз дөврүнүн көркәмли тарихчиси, истәдәдлы дөвләт халими кими шәһрәт тапмыш Рәшидәддин һәм дә көркәмли китаб һәвәскары, китабхана тәшкилләгчысы вә китабханачы иди. Рәшидәддинин о дөврдә јаратмыш олдуғу китабхана Шәргин ән бөјүк вә ән зәнкин, надир китаблар сахлајан китабханаларындан бири олмушдур. 60 миндән артыг китаб фонду олан бу китабхана көркәмли алимләр, китабчылар, хәттатлар тәрәфиндән идарә олунурду.

Орта әср китабханаларынын елми функцијалар дашымасына

мүһүм амил кими XVI әсрдә Тәбриздә көркәмли дөвләт халими Шаһ Исмајыл Хәтаи тәрәфиндән јарадылмыш сарај китабханасыны кәстәрмәк јеринә дүшәр. Дүнјанын ән зәнкин китабханалары сәвијјәсинә јүксәлмиш бу китабхана Шаһ Исмајыл Хәтаинин гајғысы сәјәсиндә бөјүк елми мәркәзә чеврилмишди. Китабхана ишинә хусуси диғәт **јетирән** Шаһ Исмајыл сарајда китабхана үчүн ән јахшы отағлар ајырмышды. Китабхананын јарадылмасына, аваданлығла тәһиз едилмәсинә, тәртибатына хејли вәсаит сәрф едилмишди. Китабхана өз дөврүнүн ән зәнкин китабханаларындан бири һесаб едилди. Китабханада шәргин ән надир әсәрләринә белә раст кәлмәк оларды. Шаһ Исмајылдын шәхси тәшәббүсү сәјәсиндә бу китабхана дөвләт китабханасы сәвијјәсинә јүксәлди, китабхана һаггында илк дөвләт фәрманы имзаланмышдыр. Бу фәрманла о дөврүн көркәмли рәссамы Кәмаләддин Бәһзал китабхананын рәиси вәзифәсинә тәјин едилмиш, китабхана дөвләт китабханасы елан едилмиш, китабхананын гурулушу вә китабхана ишчиләринин тәркиби, һәмчинин китабхананын вәзифәләри мүәјјәнләшдирилмишди. Китабхананын фәалијјәтинин тәһлил илә нәтијәсиндә белә бир фикир ортаја чыхыр ки, бу китабхана дөвләт китабханасы, универсал елми китабхана функцијасыны јеринә јетирән, елми тәдгигат ишинә хидмәт едән бир китабхана олмағла, бөјүк алимләр ордусунун фәалијјәт кәстәрдији бир елми мүәссисә олмушдур.

Јухарыда кәстәрдикләримизә әсәсләнараг, јекун олараг кәстәрмәк олар ки, гәдим вә орта әср китабханалары чәмијјәтин тәрәғги вә инкишафында елми мүәссисә кими мүһүм рол ојнамыш, бөјүк елми функција һәјәтә кечирмишди.

Инди дә мүәсир китабханаларын елми функцијасыны нәзәрдән кечирәк.

Мүәсир дөврдә республикамызда 800-дән артыг елми, елми-техники китабханалар фәалијјәт кәстәрди. Бу китабханалар ичәрисиндә Азәрбајжан Республикасынын Мәдәнијјәт Назирлијинин, Тәһсил Назирлијинин вә Игтисадијјат Назирлијинин китабханалары хусуси јер тутурлар. Букитабханалар биләваситә республикамызда елми тәдгигат ишинин инкишафына хидмәт едирләр. Зәнкин вә надир китаб фондуна, јүксәк ихтисаслы мүтәхәссис кадрлара, елми статуса малик олан бу китабханалар республикамызда кениш елми функцијалар јеринә јетирилләр.

Китабханалар елми тәдгигат ишинә хидмәт етмәји, республикамызын елми потенциалыны мөһкәмләндирмәји тәрғиыларынә мүһүм вәзифә кими гојдуларынандан онларда охумуја хидмәт ишинин

гәшкәли билаваситә елми мүәссисәләрин фәалијәти илә әтағәләндирилир, елми китабханаларда мүәссисәнин апардығы елми тәдғигатлара мувафиг китаб фондларынын јарадылмасына, мәлумат-библиографија вә информасија ишинин тәшкәлине хүсуси дигтәт јетирилир. Елми китабханаларда апарылан иши билаваситә дигтәт мәркәзиндә сахлајан саһә елми мүәссисәләри китабханаларда апарылан информасија иши илә мүнтәзәм оларағ марағланмағла онун истиғамәтинин мүәјјәнләшдирилмәсинә, мүасир елми мәлуматларла тәғһиз едилмәсинә билаваситә нәзарәт едирләр. Мүасир елми китабханаларда апарылан информасија ишинин кејфијјәтли тәшкәлиндә информасија дашыјычыларынын мүасир формаларындан, аудиовизуал материаллардан, дискләрән, кинолентләриндән вә. с. истиғадә онларын ишине чевиклик, динамиклик кәтирмиш, онун елмилијини вә сәмәрәлијини даһа да артырмышдыр. Доғрудур, республикамызын ағыр игтисади бәһран кечирдији индики шәраитдә бу вәзифәләри јеринә јетирмәк о гәдәр дә асан олмаса да, бәјүк чәтинликлә дә олса китабханаларымыз бу вәзифәләрин өһдәсиндән мүвәффәгијјәтлә кәлә билир.

Китабханаларын елми функцијаларындан данышаркән күтләви китабханаларын фәалијјәтинә дигтәт јетирмәк, ону арашдырмағ јеринә дүшәр. Өлкәмиздә китабханаларын мөвчуд типолокијасына көрә китабханалар ики типә: универсал вә хүсуси китабхана типинә бөлүнүрләр. Универсал китабханалар да өз нөвбәсиндә универсал елми вә универсал күтләви китабхана типинә ајрылырлар. Елми китабханаларын елми функцијасы һағтында там олмаса да өз фикирләримизи шәрһ едик. Инди дә универсал күтләви китабханаларын елми функцијасы һағтында, онларын ишинин мәзмунуида баш верән елми ишин хүсусијјәтләри һағтында мәлумат верәк. Илк нөвбәдә китабхананын адына дигтәт јетирәк.

Универсал күтләви. Универсал сөзүнүн өзүндә бир елмилик өтүнү ашкарлајыр. Мәлумдур ки, күтләви китабханаларын фондунда демәк олар ки, бүтүн елм саһәләринә даир аз да олса әдәбијјат топланыр. Һәр бир китабхананын елми сымасыны тәшкәл едән фондун универсал характери китабханаларын охучулара хидмәт саһәсиндә онларын потенциал имканларыны артырыр. Демәли, күтләви китабханалар елмә хидмәт етмәк имканлары әлдә едирләр. Республикамызда күтләви китабханаларын әрази принципи үзрә јерләшдирилмәси, онларын јерләшдији әразидә күтләви китабханалары апарычы мөвгејә чыхарыр. Күтләви китабханаларын он илк нүмунәси мүстәғил кәнд вә јахуд мәркәзләшмиш китабхана системи шәраитиндә мәркәзи китаб-

анын кәнд филиалдыр. Кәнд китабханалары вә онларын мүасир функцијаларыны мүәјјәнләшдирмәк үчүн мүасир кәндли социал структуруну нәзәрән кечирәк. Мүасир кәндләримиздә елм, тәһсил, мәдәнијјәт вә сәһијјә мүәссисәләриндән мәктәб, клуб, китабхана вә сәһијјә мәнәтәғәләри мөвчуддур. Бәзи кәндләримиздә исә клуб вә сәһијјә мәнәтәғәләринин олмамасыны вә јахуд да аз олмасыны нәзәрә алсағ онда кәнддә елм, мәдәнијјәт вә тәһсил мүәссисәси кими ики мүәссисә-мәктәб вә китабхана галыр. Мәлумдур ки, мүасир кәндләримиздә јүксәк сәвијјәли зијалы ордумуз мүәллимләр, һәкимләр, кәнд тәсәррүфаты мүтәхәссисләри, үмумијјәтлә мүхтәлиф елм вә сәнајә саһәсинин мүтәхәссисләри, мәдәнијјәт ишчиләри јашајыб јарадыр. Бу зијалылар китабхана хидмәтинин тәшкәли кәнд китабханаларынын өһдәсинә дүшүр вә онларын гаршысында олдуғча бәјүк вәзифәләр гојур. Кәнд китабханалары зијалыларымыз вә үмумтәһсил мәктәбләринин јухары синиф шакирдләринә информасија хидмәтини тәшкәл едән, онларын тәләбатыны өдәјән јеканә информасија, елми, мәдәни мүәссисә кими фәалијјәт көстәрир. Кәнд китабханаларынын фондларынын универсаллығы онлара елмилик вә бүтөвлүк характери верир. Аз да олса онларын фондунда бүтүн елм саһәләринә анд әдәбијјат, инчәсәнәт вә с. проблемләрә даир әдәбијјат топланыр. Кәнд китабханалары фондунун универсаллығы гисмән дә олса онлара өз охучуларынын тәләбатыны өдәмәк имканы верир. Мәркәзләшмиш китабхана системи шәраитиндә исә охучуларын тәләбатыны өдәмәк үчүн потенциал имканлары хејли чохалыр. Мәркәзләшмә шәраитиндә мүстәғил кәнд китабханалары рајон мәркәзи китабханасынын филиалы кими фәалијјәт көстәрдикләриндән кәнд китабханалары өз охучуларынын сорғусуну өдәмәк үчүн мәркәзи китабхананын фондундан истиғадә етмәк имканы әлдә едирләр. Беләликлә, кәнд зијалыларынын китаба вә диқәр информасија дашыјычыларына тәләбатынын өдәнилмәсиндә тәкчә бир кәнд китабханасы дејил, мәркәзләшмиш китабхана системи иштирак едир ки, бу да охучуларын тәләбатынын өдәнилмәси ишини әһәмијјәтли дәрәчәдә јахшыландырыр. Әкәр ону да гејд етсәк ки, кәнд зијалыларынын мүтәлиә тәләбатында елми әдәбијјат әһәмијјәтли јер тутурса, демәли, кәнд китабханалары билаваситә елмә хидмәт едир, охучуларын елми сорғусуну өдәјир. Бурадан да кәнд китабханаларынын рекионал мијјасда елмә хидмәт етмәси функцијасы мејдана чыхыр. Бүтүн јухарыда көстәрдикләрим бир даһа сүбүт едир ки, бүтүн тиндән вә нөвдән олан китабханалар елми әдәбијјаты тәблиғ едикләринә, бүтүн информасија

дашыгычылары васитәси илә елмә хидмәт етдикләринә көрә елми функция дашыгырлар. Беләликлә, китабханаларын социал функциялары ичәрисиндә информасија, мәдәнијјәт, тәһсил вә тәрбијә функциясы кими елми функция да мүһүм јер тутур.

Доғрудур, китабханашүнаслар китабханаларын елми функция дашыгычыны елми чәһәтдән әсасландырмамышлар. Анчаг мүасир тарихи шәраит, китабханаларын тәчрүбәсинә әсасән формалашан елми фикирләр онларын дикәр функцияларла јанашы елми функция дашыгычыны да ирәли сүрмәк имканы верир. Һәмчинин бу мүһүм елми фикри китабханаларын чох әсрлик тәчрүбәси дә тәсдигләјир.

2. Китабхананын информасија функциясы

Мүасир дөврдә китабханаларын информасија функциясы даһа бөјүк әһәмијјәт кәсб етмәкдәдир. Бунун әсас сәбәби ХХ әсрин ахырларыннан башлајараг кәләчәк ХХІ әсрин информасија әсри кими формалашмасыдыр. Белә ки, сон дөврдә елми әдәбијјәтдә информасијалашдырылмыш чәмијјәт аylaгышы даһа кениш ишытландырылмагдыр. Әкәр дунја алимләри кәләчәк ХХІ әсри информасија әсри айтандырырларса, һеч шүбһәсиз, онда мүасир чәмијјәтимиздә информасијалашдырылмыш чәмијјәт кими фәалијјәт кәстәрмәлидир.

Бу бахымдан мүасир дөврдә информасија системләринин, о чүмләдән информасија дашыгычысы, чәмијјәтдә коммуникација васитәси кими шәһрәт тапмыш китабханаларын гаршысында даһа мүһүм, китабхана ишинин информасијанын автоматлашдырылмасы вә механикләндириямәси, информасија хидмәтинин елми әсасларла даһа да тәкмилләшдирилмәси кими чох мүһүм вәзифәләр дурур. Чәмијјәтдә бөјүк елми-техники тәрәғги баш вердикчә сивилизасија мүрәкәбләшдикчә сәнәд информасијасына олан тәләбат даһа да чохатмыш, мүхтәлиф формалар кәсб етмиш, даһа кениш истифадәчи даирәсинә хидмәт етмәјә башламышдыр.

Узун әсләр бөјү информасијанын, китабын бөјүк дашыгычысы кими танынан китабханалар бир әнәнә олараг сәнәд информасијасыны, китабы топлајыб сахлајан, ону охучуларын истифадәсинә верән бир мүәسسә кими формалашмышдыр. Анчаг бизим әсримиздә бөјүк социал дәјиникликләр баш вермиш, тәһсилдә, елми-тәдигат ишиндә, техники тәрәғгидә, мәдәни инкишафда бөјүк инкишаф баш вермиш, инсанлара информасија хидмәти чидди сурәтдә

мүрәккәбләшмиш вә јениләшмишдир. Мәлүмдур ки, китабханаларын әнәнәви иши илә бу вәзифәләрин әһдәсиндән кәлмәк мүмкүн дејилдир. Она көрә ки, әсримизин икинчи јарысында башлајараг сәнәд информасијасына олан тәләбат елә јүксәк сәвијјәчә чатмышды ки, бу тәләбаты өдәмәк үчүн чәмијјәтдә јени јоллар, үсуллар, органлар ахтармама башламышлар. Белә органлар 50-чи илләрдән мејдана кәлмәјә вә даһа бөјүк сүрәтлә кениш шәбәкәси, јаранан чәмијјәтин информасија тәминатында мүһүм јер тутан информасија органлары олду. Информасија органларынын јаранмасынын илк илләриндә бу органларын китабханалары әвәз етмәси вә јахуд китабханаларын онларын тәркибинә дахил олмасы һаггында фикирләр мејдана чыкмышды. Анчаг заман һәр шеји өз јеринә гојду. Заман кечдикчә информасија органларынын фәалијјәт даирәси илә китабханаларын фәалијјәт даирәси мүәјјәнләшди. Проблемин һәлинә бөјүк ајдынлыг кәтирилди. Мәлүм олду ки, китабхана кими фәалијјәт кәстәрмәјән информасија органлары сәнәдләрин өзүнү јаймагла јох, онун мәзмунуну дәриндән ачмагла, јаймагла мәшмул олур. Даһа доғрусу журналларын там нәмрәсини јох, онун ајры-ајры мәгаләләрини, китаблары там һагга дејил, онун ајры-ајры фәсилләринин ачылмасына даһа чох диғәт јетириләр. Белә ки, китабханалар сәнәд информасијасыны өјрәниб јайдымы һагга инфрормасија органлары даһа чох журнал вә китабларда өз әксини тапмыш предметләрин јайылмасына диғәт јетириләр. Һәмчинин илк нөвбәдә информасија органлары даһа чох тәбиәт вә техники елмәрин өјрәнилиб јайылмасына кениш јер вердикләриндән һуманитар вә социал елмәр онларын тәһсил даирәсиндән кәнарда галмышды. Доғрудур, информасија органлары сон дөврдә бу бошлугу долдурмага чалышсалар да истәнилән нәтичәни әлдә едә билмәдиләр.

Информасија органлары илә китабханаларын гаршыдуурмасы илләриндә вә сонралар онларын арасында үмуми гаршылыгы анышма әлдә едилдији дөврдә китабханаларын иш үсулуида, китабхана ишинин мәзмунунда, охучуја хидмәт процесиндә сөзүн әсл мәнасында бөјүк јениләшмә баш верди. Бу јениләшмә әсасән китабхана процесләринин автоматлашдырылмасы, китабхана ишинә һесаблајычы техниканын, компүтерләрин даһа сүрәтлә дахил олмасы илә нәтичәләнди. Һәмчинин мүасир китабханаларда техниканын кениш сүрәтдә тәтбиги илә әлағәдар онларын фондуида чап материаллары илә јанашы чап едилмәмиш аудиовизуал материаллар, филмләр, слайдлар, сәсјазмалары, һәмчинин машинала охунан факслар, магнит лентләринә көчүрүлүш дикәр материаллар дахил олмага башлады ки,

бунлары да һесаблајычы техника олмадан е мал етмәк мүмкүн дејилдир.

Доғрудур, икинчи груп материалларда: јәни чап едилмәјән материалара иш һеч дә бүтүн китабханаларын фәалијјәтиндә кениш тәтбиг едилмәсә дә, демәк олар ки, тәдричән бу просес бүтүн китабханалары әһатә етмәкләдир. Бүтүн бунлар исә мүасир заманда китабханаларын информасија функцијасыны өн плана чәкир, онун китабханаларын социал функцијасы кими даһа да тәкмилләшмәсини тәләб едир.

Беләликлә, кетдикчә даһа мүһүм әһәмијјәт кәсб едән китабханаларын информасија функцијалары китабханачыларын гаршысында даһа мүһүм вәзифәләр гојур. Бу вәзифәләр һәр шәјдән әввәл китабханачылыг пешәсинин мәзmunунда да дәјишиклик едилмәсини, онун даһа тәкмилләшдирилмәсини тәләб едирди. Китабхана ишинә вә информасија ахтарыш системләринә техники васитәләр даһа кениш дахил олдуғча, китабхана ишинин компүтерләшдирилмәси зәрури тәләбатә чеврилдикчә китабханачылыг сәнәтинин формалашдырылмасында һуманитар биликләрлә јанашы техники биликләрин өјрәнилмәсинә бөјүк еһтијач дујулмағдадыр. Мәһз буна кәрәдир ки, 70-чи илләрдән башлајарағ республикамызда али китабханачылыг тәдрис планларына һуманитар, социал, ичтимаи фәннләрлә јанашы али ријазиијат, информатика, електрик һесаблама машыналары, програмлашдырма вә компүтерләшдирмә вә с. техники фәннләр дахил едилмишдир. Елм вә техниканын сүрәтли инкишафы, чәмијјәтин иларә едилмәсиндә информасијанын кениш вүсәт алмасы, информасијалашдырылмыш чәмијјәтин формалашмасы просеси мәһз белә фәннләрин тәдрисини өн плана чәкир. Мүасир китабханачы классик китабханачылыгда олай бүтүн габагчыл әһәһәләри мәнимсәмәклә, китабхана ишинин вә информасијанын техники васитәләринә дәриндән јијәләнмәли, һесаблама техникасы вә компүтерлә ишләмәји бачармалыдыр. Бунсуз китабхананын информасија фәалијјәтини тәшик етмәк мүмкүн олмазды. Габагчыл һесаблама техникасынын, телекоммуникасија васитәләринин вә микројазыларын, һәмчинин чап едилмәјән аудиовизуал материаларын китабханаларда топланмасы китабханачыја өз хидмәт вәзифәсини һәјатә кечирмәк үчүн бөјүк мејдан ачыр. Техники васитәләрә јијәләнмәк, онлардан сәмәрәли истифадә етмәји бачармағ мүасир вә кәләчәк китабханачыларын гаршысында бөјүк вәзифәләр гојур. Демәк олар ки, китабханачылымын кәләчәји бундан хејли асылыдыр. Мәһз буна кәрәдир ки, китабханачылар бу проблемин һәллини өн плана чәкмәли, китабхана вә

информасија ишинин мүасир техники васитәләринә дәриндән јијәләнмәклә онларла ишләмәји бачармалыдыр. Бу һеч дә о демәк дејил ки, китабханачы технолог, мүһәндис вә ја да програмчы олмалыдыр. Китабханачы техники васитәләри билән, ондан баш чыхаран, китабхана ишиндә онлары тәтбиг етмәји истигамәтләндирән бир шәхсијјәт олмалыдыр. Мүасир дөврдә республикамызда елм, мәдәни гуручулуғ, елми-техники тәрәгги, тәһсил вә тәрбијә саһәсиндә едилән наилијјәтләр, чәмијјәт үзвләринин интеллектуал сәвијјәсинин јүксәлмәси, зијалы ордусунун сүрәтлә артымы, китабханаларын охучу континкентинин кејфијјәтчә јүксәлмәси китабхана хидмәти гаршысында профессионалымын артырылмасыны, хидмәт просесинин даһа да оптималлашдырылмасыны вә чевикләшмәси вәзифәләрини гојмушдур. Бу вәзифәләрин өһдәсиндән мүвәффәгијјәтлә кәлмәјин јекәнә бир јолу мүасир информасија техникасындан умурла истифадә етмәк, бүтүн китабханаларын фәалијјәтини бу истигамәтә јөнәлтмәкдир.

Доғрудур, һәлә республикамызда китабханачыларын информасија функцијаларыны лазыми сәвијјәдә гијмәтләндирә билмәјән вә бу просесин анчағ елми-техники китабханалара аид олунмасыны баша дүшән китабханачыларә аз да олса раст кәлмәк олур. Анчағ заман кетдикчә республикамызда китабханаларын информасија функцијасы даһа мөһкәм өзү үзәриндә инкишаф едир вә вәтәндашлыг һүгуу газаныр. Буну да кәстәрмәк јеринә дүшәр ки, китабхананын информасија функцијасы онун мәдәнијјәт, тәһсил вә тәрбијә функцијаларынын даһа јүксәк сәвијјәдә јеринә јетирилмәсинә хидмәт едир, онларла гаршылыгы әләгәдә фәалијјәт кәстәрир. Бәзи һәлләрда информасија функцијасынын мәдәнијјәт, тәһсил вә тәрбијә функцијасына нисбәтән мәһдуд характердә олмасыны сөјләјәнләр вар. Бәзән дәлил кәтирирләр ки, информасијалы олмағ һеч дә шәхсијјәтин инкишафында мәдәнијјәт, тәһсил вә тәрбијә функцијасы кими тәһсил кәстәрә билмир. Анчағ проблемин маһијјәтинә дигтәт јетирдиклә мәһдуд олур ки, информасија олмадан, информасијадан истифадә етмәдән јүксәк мәдәнијјәтли, тәһсилли вә тәрбијәли шәхсијјәт јетирмәк тејри мүмкүндүр. Мүасир дүја цивилизасијасындан информасија вермәк, чәмијјәт үзвләринин информасијадан истифадәсини тәһсил етмәк, инсан һүгууларынын әсас кәстәрчиләриндән бири кими тәбул едилмиш јүксәк ганунверичилик актларында тәсбит едилмишдир.

Азәрбајчан Республикасынын "Китабхана иши һаггында ганун"да кәстәрилер: "Китабханалар охучуларынын мәдәнијјәт тәһсилләри вә мәдәни сәрвәтләрдән истифадә етмәк һүгууларынын, һабәлә

мәлүмат әлдә етмәк азадлымыны тәмин етмәли, онларын китабхана фондларындан там истифадә етмәси үчүн һәр чүр шәраит јаратмалыдыр."

Тишиндән, нөвүндән вә табечилијиндән асылы олмајараг универсал вә хүсуси китабханалар информасија функцијасыны јеринә јетирмәк үчүн китабхана ишинин бүтүн форма вә үсулларындан истифадә етмәли, охучуларла апарылан информасија ишини чәмијјәтин гаршыја гојдуғу вәзифәләрин јеринә јетирилмәсинә, милли идеологијамызын тәблиминә, дәвләтчилијимизин мөһкәмләnmәсинә јөнәлтмәлидир.

Китабханалар информасија хидмәтини мүнвәффәгијјәтлә тәшкит етмәк үчүн диқәр информасија органлары илә әмәкдаштыма, китабхана ишинин әлағәләндирилмәсинә, информасија еһтијатларындан сәмәрәли истифадә ишинә дә диқәт јетирмәлидирләр.

Беләликлә, мүасир шәраитдә китабханаларын социал функцијатары ичәрисиндә онларын информасија функцијалары мүнһүм әһәмијјәт кәсб етмәклә, мүасир китабхананын статусунун мүнәјјәнләшдирилмәсиндә мүнһүм әһәмијјәтә малиқдир.

3. Китабхананын мэдәнијјәт функцијасы

Мэдәнијјәт функцијасы китабхананын социал функцијалары ичәрисиндә ән өнәмли јер тутур. Бунун башлыча сәбәби мэдәнијјәт функцијасынын китабхананын диқәр функцијаларынын формалашмасында јахындан көмәк етмәси вә онларла чох дәрин гаршылыгы әлағәләринин олмасындадыр.

Мәлүмдур ки, китабханалар мэдәнијјәтин мүнһүм вә әјрылмаз сәһәсидир вә мэдәнијјәтин әсас тәзаһүрләриндән вә мэдәни инкишафын әсас көстәричиләриндән биридир. Һәмчинин китабхана өз нөвбәсиндә бәшәријјәтин јаратмыш олдуму мэдәни сәрвәтләрин горујучусу вә јайычысыдыр. Демәли, китабханалар мэдәнијјәтин әјрылмаз тәркиб һиссәси олмагла јананы һәм дә мэдәнијјәтин јайылмасынын әсас вәситәсидир, базасыдыр. Мәһз буна көрәдир ки, китабхананын мэдәнијјәт функцијасы лап гәдим доврләрдән башламыш зәманәмизә гәдәр чәмијјәтин диқәт мәркәзиндә олмуш, китабханашүнаслыгла јананы бир чох башта социал, һуманитар вә ичтимаи елмләрин тәдқиғат объекти олмушдур. Көркәмли философлар, педагоглар,

социологлар һуманитар елм сәһәсинин бөјүк хадимләри китабханалара идеал, универсал шәхсијјәтин формалашмасы вәситәси, тәһсил вә тәрбијә мүнәссәси кими бахмышлар. Дүнја мэдәнијјәтини мисилсиз инчиләрлә зәнкинләшдиришиш Азәрбајчан халгынын әсрләр боју јаратмыш олдуму гәдим вә бәнзәрсиз мэдәнијјәти вардыр. Китабханалар да халгымызын јаратмыш олдуму бу бөјүк мэдәнијјәтин тәркиб һиссәси кими даими мәнәви сәрвәтләрин топланыб сахланмасында вә јайылмасында иштирак етмиш, өз фәалијјәти илә мэдәнијјәтин даһа да зәнкинләшмәсинә хидмәт етмишдир. Мэдәнијјәт чәмијјәтин бүтүн тарихи боју әлдә етдији мадди вә мәнәви сәрвәтләрин мөчмусудур. Мадди мэдәнијјәт инсан әмәји вә зәкасы илә јарадылмыш мадди сәрвәтләрин мөчмусудур, истеһсал вәситәләри әмәк чисми, ичтимаи варлымын мадди әсасларыдыр. Мәнәви мэдәнијјәт исә чәмијјәтин мүнәјјән инкишаф пилләсиндә мүнәјјән тарихи шәраитдә мејдана кәлиб инкишаф едән тәһсил системиндән, елми ишләрлән, фәәлсәфәдән, әхлагдан, әдәбијјат вә инчәсәнәтдән ибарәтдир. Чәмијјәт үзвләринин мәнәвијјәти вә даврашыш нормалары, адәтләр, әнәнәләр, инсанларын тәләбат вә мәнәфәләринин инкишаф сәвијјәси вә с. мәнәви мэдәнијјәтә дахилдир.

Мэдәнијјәт сырф социал һадисә олуб, инсанларын һәјәт вә фәалијјәти илә әлағәдардыр. Мэдәнијјәт өзүндә үмүмбәшәри дәјәрләри чәмләшдиријиндән онун халгынын интеллектуал инкишафына бөјүк тәсири вардыр. Чәмијјәт мэдәнијјәти истигамәтләндирир, онун конкрет мәзмуну илә халгын руһу илә мүнәјјән олунур.

XX әср мэдәнијјәти олдуғча рәнкарәнқдир. XX әср елм, техника, јүксәк технолокија, компүтер әсридир. Компүтер чәмијјәтин гаршысында, бөјүк вәзифәләр гојур ки, бу да мэдәнијјәтин сәвијјәсинин јүксәлтмәк зәрурәтини доғурур. Мүасир шәраитдә мэдәнијјәтин инкишафына ән бөјүк тәсири көстәрән вәситәләр коммуникасија системләри вә информасија вәситәләридир. Мэдәнијјәтсиз чәмијјәт олмасы кими коммуникасијасыз вә информасијасыз мэдәнијјәт дә јохдур. Һеч тәсәдүфи дејил ки, үзүмүзә кәлән XXI әсри дүнјанын көркәмли алимләри информасија әсри, XXI әср чәмијјәтини исә информасијалашдырылмыш чәмијјәт ағландырырлар. Бурадан да мэдәнијјәтин инкишафында вә јайылмасында информасија вә коммуникасија мүнәссәси олан китабханаларын бөјүк ролу вә әһәмијјәти мејдана чыхыр. Демәли, мэдәнијјәтин тәркиб һиссәси кими формалашан китабханалар онун бүтөн, там шәкилдә инкишафына тәмин едән вәситә кими чыхыш едир.

Бир биоложи варлыг кими инсанын кечдији тарихи јолу тәһтил етдикдә ајдын олур ки, бүгүн мәдәнијјәт ајрыча көтүрүлмүш инсанын јаш дөвләрини: ушагыг, јенијетмәлик, кәнчлик, камиллик вә точалыг дөвләрини кечирир. Белә ки, тәләмәдәнијјәти инсанын доғулдуғу күндән өлүмүнә гәдәр олан јолу кечмәјә мәчбур едир. Демәли, мәдәнијјәт јеткин, камил инсан тәрбијә етмәјин әсас амили кими чыхыш едир, тәрбијә процесинә тәсир кәстәрән, инсаны формалашдыран, онун билек, пешә, интеллектуал сәвијјәсини јүксәлдән бир васитә ролуну ојнајыр.

Көрүндүјү кими мәдәнијјәтин чәмијјәтин инкишафындакы ролу китабханаларла олдуғча чох бағлыдыр вә бири дикәринин фәалијјәтинин тәшкилиндә вә формалашмасында иштирак едир. Китабхана мәдәнијјәтин тәркиб һиссәси кими чәмијјәтин һәјатында баш верән глобал мәдәни процесләрдә иштирак етдији кими, мәдәнијјәт дә өз нөвбәсиндә китабханаларын мәдәни, елми, информасија, тәһсил вә тәрбијә мүәссисәси кими формалашмасына көмәк едир.

Беләликлә, мәдәнијјәтлә китабхана арасындакы гаршылыгы алағә вә бағлылыг китабханаларын мәдәни функцијасынын бөјүк социал әһәмијјәтини ашкара чыхарыр.

Китабханалар да мәдәнијјәтә хас олан хүсусијјәтләрә әсасланараг инсанлара јаш дөвләринә көрә хидмәт етмәјә үстүлүк верир, чәмијјәтдә ушағлара хидмәт етмәк үчүн ушағ китабханалары, јенијетмәләрә хидмәт етмәк үчүн кәнчләр китабханалары, јашлыларә хидмәт етмәк үчүн исә күтләви китабханалар фәалијјәт кәстәрир. Демәли, китаб вә китабхана һәр бир инсанын анадан олдуғу күндән, өмрүнүн ахырына гәдәр онун јол јолчусу, јахын досту, көмәкчиси, мәдәһәтчисиدير.

Мәлүмдур ки, һәртәрәfli инкишаф етмиш, интеллектуал сәвијјәли, јеткин инсанын һәјатында муталиә ән бөјүк рол ојнајыр. Јениш муталиәси олмајан инсан јеткин ола билмәз. Јеткинлик ардычыл вә системли муталиәнин мәһсулудур. Мүасир инкишаф етмиш, информасијалашдырлымыш чәмијјәтдә китабханасыз муталиә процесинин тәшкилиндән данышмағ мүмкүн дејилдир. Демәли, зәпкин вә һадир китаб фондларына малик олан китабханалар олмадан ардычыл, системли, мәсәдјөнлү муталиәдән данышмағ чәтиндир. Муталиә инсанын идрак фәалијјәтинин повү кими дикәр информасија васитәләри илә мутәјисәдә әвбәдилмәз үстүлүкләрә маликдир. Сон заманлар апарытан социјети тәдигатлар заманы мөјјән олмушдур

ки, сорушулавларын 75 фаизиндән чоху муталиәни ән долғун вә әһәмијјәтли информасија васитәси һесаб етмишдир. Мәһз буна көрә муталиә инсанларын һәјатына елә дахил олмушдур ки, ону һеч заман сыхышдырылыб арадан чыхарылмасы мүмкүн дејилдир. Инсанын идраки тәләбатынын муталиә процесиндә даһа долғун өдәнилмәси онлары ардычыл системли муталиәјә чәлб едир. Инсанларын муталиә марағынын өдәнилмәсиндә китабханаларын бөјүк тәшкилатчылыг ролу мүасир заманда даһа тәсирли васитәјә чеврилмишдир.

Сон заманлар радио вә телевизијанын кениш сурәтдә инкишафы, јени-јени радио верилишләринин вә телевизија каналларынын мејдана кәлмәси бәзи тәдигатчылары белә гәнаәтә кәтирмишди ки, бу процес китаба, муталиәјә олан тәләбаты хәли азалдачар. Анчағ заман кетдикчә бу фикрин сәһв олдуғу, чәмијјәтдә китаба ә муталиәјә марағын һәинки азалдымы, һәтта артдығы тәсдигләнди.

Чәмијјәт јени әдәбијјәти тәблим етмәк үчүн радио вә телевизија кими олдуғча кениш аудиторија әлдә етди. Радио вә телевизија һәинки муталиәнин азалмасына әксинә онун даһа да кенишләnmәсинә сәбәб олду.

Һәмчинин дикәр мүһүм амилләр: муталиә вахтынын охучу тәрәфиндән мүстәгил сечилмәк имканы, муталиә үчүн китабларын сечилмәсинин фәрди мараға ујмун кәлмәси, муталиә вахтында дүшүнчә фикир процесинин там азад олмасы вә охучунун муталиә етдији әдәбијјәтә тәкрар-тәкрар гајытмағ вә охучуларыны мутәјисә етмәк имканына малик олмасы муталиә процесинә һәлләдичи тәсир кәстәрир. Бурадан да муталиәнин әсас тәшкилатчысы олан китабханаларын чәмијјәтин мәдәни инкишафында мүһүм әһәмијјәтә малик бир мүәссисә кими әһәмијјәти артыр.

Мәһз буна көрәдир ки, заманәмизин көркәмли амилләри вә зијатлылары јарадычылыг процесиндә китабханалардан истифадә етмәјә бөјүк еһтијач һисс етдикләрини етираф едирләр. Хүсусилә инсанларын мәдәни инкишафына бөјүк тәсир кәстәрән бәдни әдәбијјәтин вә инчәсәнәтә даир әдәбијјәтин китабханаларын фондуна кениш јер тутмасы вә китабханалар тәрәфиндән ардычыл оларар тәблим едилмәси онларын мәдәни функцијаларына даһа кениш мејдан верир. Китабханаларда бәдни вә инчәсәнәт әсәрләринин тәблим мәғсәди илә һәјәтә кечирилән күтләви тәблимләр: әдәби-бәдни кәчәләр, китаб мутәкирәләри, охучу конферанслары, јени китабларын презентасијасы вә с. мәдәнијјәтин тәблигиндә мүһүм рола маликдирләр.

Китабханалар һәмчинин мәдәнијјәтин ајры-ајры сәһәләрини

тәблиг етмәк сәһәсиндә бөјүк рол ойнайрлар.

Китабханалар бүтүн дүнјада үмүмбәшәри сәрвәтләри топлайыб, горујуб сахлајан вә ондан истифадәни тәшкил едән бир мүәссисә кими милли вә үмүмбәшәри мәдәнијјәтин инкишафына вә јайылмасына бөјүк көмәклик кәстәрир.

Дүнјада 6 милјард китаб фондуна малик 1 милјондан артыг китабхана вардыр. Һеч бир мәдәнијјәт мүәссисәси белә бөјүк шәбәкәјә матик дәјилдир. Китабханалар һәмчинин ән бөјүк охучу аудиторијасына маликдир. Бүтүн бунлара көрәдир ки, китабхана гуручулумуну инкишаф етмиш өлкәнин мәдәни инкишафынын әсас кәстәричиси кими характеризә едирләр. Китабхана башга мәдәнијјәт очаглары илә мүгаисәдә нисбәтән мәдәни сәрвәтләри топлайыб сахлајан ону бүтүн инсанларын истифадәсинә верән, кениш әһалијә хидмәт едән, китабы һәр бир шиләјә, һәр бир охучуја чатдыран мәдәнијјәт мүәссисәсидир. Китабханалар бүтүн бәшәријјәтин мәдәни сәрвәтләринин, бүтүн халqlарын мәдәни ирсинин сахлајычысыдыр. Оларын фондунда хүсузилә милли китабханаларын фондунда мүасирликлә јанашы кечмишлә горууб, сахланылыр. Олар мүасир дүнјада елм, әдәбијјат вә мәдәнијјәтин тәблиғатчысы, јайычысы, олмагла кечмишин дә тәблиғатчысы кими чыхыш едир, информасија јайыр. Китабханалар мәдәнијјәтин мүһүм сәһәси кими өз мәдәни функцијасыны башга мәдәнијјәт мүәссисәләри: клублар, мәдәнијјәт сарајлары, театрлар, музейләр вә с. илә гаршылыгы алағәлә һәјата кечирирләр.

Китабханалар өз мәдәнијјәт функцијаларыны һәјата кечирәркән информасијанын мүхтәлиф форма вә үсулларындан истифадә едәрәк мәдәни сәрвәтләрин халq арасында јайылмасына, кениш халq күтләләринин информасија тәләбатынын өдәнилмәсинә, мәдәни сәрвәтләрин халqын малына чеврилмәсинә, үмүмбәшәри сәрвәтләрин инсанларын истифадәсинә верилмәсинә јахындан көмәк едир. Өз фәалијјәти илә идеал, инкишаф етмиш, јүксәк әхлаги кејфијјәтләрә, тәһсилә, интеллектуал сәвијјәјә малик инсан јетиндирилмәсиндә фәал иштирак едир.

4. Китабханаларын тәһсил функцијасы

Тәһсил инсанын, чәмијјәтин вә дәвләтин инкишафына, мараг вә мәнәфәтинә хидмәт едән егрәжи әһәмијјәтә малик олан фәалијјәт сәһәсидир. Республикамызда тәһсил милли зәминә, үмүмбәшәри дәјәр-

ләрә әсасланыр, демократик характер дашыјыр. Һеч тәсадүфи дәјил ки, Азәрбајҗан Респу бликасынын Конститусијасында бүтүн инсанларын тәһсил алмаг һүгуу тәсбит едилмишдир. Тәһсил системи кениш, әһатәли демәк олар ки, чәмијјәтин бүтүн үзвләринин иштирак етдији бир систем олдумундан мәдәни гуручулумун бүтүн сәһәләри бу системдә иштирак едир, өз фәалијјәти илә тәһсил просесинин мүвәф-фәгијјәтли тәшкилинә өз тәһфәсини верир.

Тәһсил системиндә ардычыл олараг иштирак едән, онун тәшкилинә көмәк едән, системләшдирилмиш билик, бачарыг вә вәрдишләрин јаш хүсусијјәтләриндән асылы олараг тәһлил просесинин бүтүн иштиракчыларына, шакирдләрдән башламыш али мәктәб тәләбәләринә, кәнчләриндән башламышфасиләмиз тәһсиллә мәшмул олан јашлы нәсилә ашылајан мүәссисәләрдән бири дә китабханалардыр. Китабханалар јарандыгы илк күндән, гәдим дөврләрдән башлајараг зәманәмизә гәдәр һәмишә тәһсиллә бағлы олмуш, тәһсил просесинә хидмәт етмиш, онун көмәчиләриндән биринә чеврилмишдир. Мәһз буна көрәдир ки, китабханалар бүтүн тәһлил мүәссисәләринин бир сајлы лабараторијасы һесаб едилир. Халqымызын мәктәб тарихинә нәзәр салдыгда ајдын олур ки, бүтүн мәктәбләрин јанында бир гәјдә олараг тәһсил просесинин мүвәфәгијјәтли тәшкилини тәмин етмәк, мәктәбдә верилән миликләри даһа да дәрин-ләшдирмәк, ону мөһкәмләтмәк, тәһлил системи ишчиләриннелми информасија илә тәмин етмәк мәгсәдилә китабханалар јарадылмышдыр. Белә китабханалара һәмишә тәчрүбәли педогоглар рәһбәрлик етми, олар синифдән кәнар охунун мәзмунуну мүәјјән-ләшдирмиш, ону истигамәтләндирмиш. Беләликлә дә дәрсин мәним-сәнилмәсиндә мүһүм ролу олан синифдән кәнар муталиәнин тәшкилинә көмәк етмишләр.

Тәһсил системинин чохиллик тәчрүбәсиндән мәлумдур ки, синифдәнкәнар муталиә шакирдләрин әтли инкишафында, тәдрис олу-нан фәннин даһа дәриндән мәнимсәнилмәсиндә, үмумијјәтлә шакирдин үмуми мәдәни инкишаф сәвијјәсинин јүксәлмәсиндә, һәртәрәfli, аһәнкдар инкишафында вә тәрбијәсиндә олдугча мүһүм рол ойнайыр.

Муталиә-ән јахшы тәһлимдир. (А. С. Пушкин).

Бу бахымдан китабханаларын тәһсил функцијасы мүһүм елми, педогожи әһәмијјәт кәсб етмәклә тәһлил системинин ән мүһүм компо-нентләриилән биринә чеврилир.

Китабханалар инсанlara ушағзыг, јетимјәтмәлик, камиллик вә аһыллыг

Китабханалар инсанлара ушаглыг, жениетмелик, камиллик вә аһылыг дөврүндә хидмәт едир, инсанын бүтүн өмрү боју јол јолдашы кими, мәнави тәрбијәсинин әсас базасы кими чыхыш едир. Тәһсил процесиндә китабханачынын фәалијјәти һеч дә мүәллимин фәалијјәтиндән әһәмийәтли дејилдир. Ушаг вә мәктәб китабханаларынын чохилик фәалијјәтиндән мәлүмдур ки, мәктәблиләрин китабла достлуг етмәсиндә, ардычыл мүғалиәјә чәлб едилмәсиндә, китаб тәблиминдә китабханачыларын ролу мисилсиздир. Китабханачы синифдәнкәнар мүғалиәнин тәшкилатчысы кими чыхыш едир. Оун һәјәтә кечирдији иши мәзмуну сырф педогожи характер дашыјыр. Китабханачы мәктәбдә педогожи коллективинүзвү вә мүәллим кими фәалијјәт көстәрир. Тәкчә ушаг вә мәктәб китабханалары, һәмчинин бүтүн күтләви китабханалар тәһсил процесиндә иштирак едирләр. Шәһәр, рајон вә кәнд күтләви китабханаларыјухары синиф шакирдләринин ән чох мүрачиәт етдији мүәссисәләрдир. Хүсусилә мүстәгил ушаг китабханалары олмајан јашајыш мәнтәгәләриндә күтләви китабханалар јухары синиф шакирдләринин китаба олан тәлабатыны өдәјән, ушаг мүғалиәсинә рәһбәрилик едән, онларын мүғалиәсини истигамәтләндирән, мәктәблә бирликдә тәһсил процесинин кејфијјәтини јүксәлтмәјә јөнәлдилмиш тәдбирләр һәјәтә кечирән ән әһәмийәтли мүәссисәдир. Китабханаларын тәһсил функцијасы онларын мәктәблиләрлә јанашы оларат бөјүк мүәллимләр, педогоглар ордусунун информасија тәлабатынын өдәнилмәсинә хидмәт етмәкдә мүһүм јер тутур. Өз педогожи устатымыны, елми интеллектуал с.вијјәсини, пешә сәвијјәсини даим јүксәлтмәјә чатышан мүәллимләрин китабханаларын информасија хидмәтиндән ардычыл оларат истифадә етмәси тәһсил системиндә онларын јерини вә ролуну даһа да мөһкәмләндирир. Фәалијјәт сәһәсини кеңишләндирир.

Тәһсил системинин әсас вә мүһүм пилләләриндән бири али-пешә ихтисас тәһсили пилләсидир. Бу пиллә тәһсил системиндә чох мүһүм һәлледији пиллә олмагла чәмијјәтин јүксәк ихтисалы кадр тәлабатынын өдәнилмәсиндә, үмумийәтлә чәмијјәтин формалашмасында мүһүм рол ојнаје е. Али-пешә-ихтисас тәһсилинин әсас вәзифәси үмумрәтә вә орта-пешә ихтисасы шәхсләрин тәһсилинин даһа да дәринләшдирмәкдән, онларын али тәһсил алмаг ештијачыныөдәмәкдән вә дөвләтин, чәмијјәтин тәлабатына үмун јүксәк сәвијјәли мүтәхәссисләр һазырланмасындан ибарәтдир.

Көрүндүјү кими тәһсил бу пилләсиндә тәләбәләрин вә мүәллимләрин информасија тәлабатынын өдәнилмәси иши онун елми

әсасларла апарылмасыны тәләб едир вә тәһсил бу пилләсинә хидмәт едән китабханалар тарихында мүһүм вәзифәләр ојур.

Мүстәгил Азәрбајҗан Республикасынын милли китабханасындан башламыш бүтүн сәһәви республика китабханалары, бүтүн елми-техники китабханалар али мәктәб тәләбәләринин информасија тәлабатынын өдәнилмәсиндә мүһүм ишләр көрүрләр. Көстәрилән китабханаларын охучуларынын јарыја гәдәрини али мәктәб тәләбәләринин тәшкил етмәси көстәрир ки, республикамызда тәһсил системиндә тәкчә тәһсил мүәссисәләри јох, ејни заманда китабханалар да јахыпдан иштирак едир.

Республикамызын китабхана системиндә тәһсил китабханалары да бөјүк шәбәкәјә маликдир. һеч тәсадүфи дејилдир ки, республикамыз да олан китабханаларын јарыја гәдәри тәһсил назирлијјинин китабхана шәбәкәләринин пајына дүшүр. Бу шәбәкәјә үмумтәһсил мәктәбләринин, орта ихтисас мәктәбләринин вә али мәктәбләринин китабханасы дахилдир. Бу китабханалар билаваситә тәһсил системинә дахил олмагла тәһсил даһа да тәкмилләшмәсинә, онун кејфијјәтинин јүксәлдилмәсинә. Республикамыз үчүн али вә орта ихтисас тәһсилли кадрларын һазырланмасына вә үмумийәтлә чәмијјәтимиз үчүн камил вә һәртәрәfli инкишаф етмиш интеллектуал сәвијјәли инсан јетишдирилмәсинә хидмәт едир. Бу мүһүм ишдә мәктәбләримизин ән јахын көмәкчиси кими фәалијјәт көстәрир. Али мәктәбләрин бир нөмрәли лабораторијасы һесаб едилән али мәктәб китабханалары исе тәһсил системинин апарычы мүәссисәси олмагла јанашы һәмчинин, елмин инкишафында, елми кадрларын јетишдирилмәсиндә бөјүк рол ојнајырлар.

Али мәктәб китабханалары тәдрис процесинә хидмәт етмәк үчүн дәрслик фонду јаратматы, бу фондун даим динамик олмагына јениләшмәсинә вә тәкмилләшмәсинә чатышмалыдыр. Али мәктәб китабханаларынын, һәмчинин али мәктәб елминин инкишафына көмәк етмәкдә дә мүһүм хидмәтләри вардыр. Мәлүм олдугу кими республикамызда апарылан елми-тәдигатларын 60-70 фәнвидән чоһу али мәктәб мүәллимләри тәрәфиндән апарылыр. Бу да али мәктәб китабханаларында елми фондларын јаранмасы тәрурәтинин вә али мәктәб шимләринә информасија хидмәтинин тәшкилинин ән илана чәкилмәсини тәләб едир. Али мәктәб китабханаларындан ардычыл оларат истифадә едән тәләбәләр дәрсликләрдән вә дәрә вәсаимләриндән истифадә етмәјә һәмшә бөјүк ештијач дүшүрлар. Мәлүмат фондундан билаваситә китабханаларын тираәт залларындан

истифадә едән тәләбәләр китабхананын ичтимаи һәјәты, китабхананын ишинин дикәр, форма вә үсуллары илә таныш олур, ичтимаи тәдбирләрдә иштирак едирләр. Бу да тәләбәләрин бир шәхсијјәт кими формалашмасына тәсир кәстәрир. Тәһсил китабханаларын гаршысында дуран мүһүм вәзифәләрдән бири дә тәләбәләр дә китаба вә китабханаја бәјүк мараг вә мәнәббәт тәрбијә етмәкдән вә китабдан истифадә гәјдәтәрини өјрәтмәкдән. Мүталиә мәдәнијјәти ашыламагдан ибарәтдир. Китабхана тәләбә охучуларә дәрсликләр вә дәрс вәсаитләри илә јанашып оларәг елми тәдгигат әсәрләри вә монографиялары төвсијә етмәјә бәјүк дигтәт јетирмәлидирләр.

Сон дөврләрдә али мәктәб китабханаларынын информасия функциясы әһәмијјәтли дәрәчәдә артмышдыр. Бу да али мәктәб китабханаларынын компүтерләшдирилмәси илә әлағәдардыр. Дүнјанын табагчы өлкәләриндә һәлә әсримизин 70-80-чи илләриндән тәдбиг олунмама башлајан бу процес һазырда даһа кениш вүсәт алмыш, автоматлашдырма иши охучуларә китабхана хидмәти процесинә кениш сурәтдә чәлб едилмәкдир.

Өлкәмиздә китабхана ишинин компүтерләшдирилмәси илк дәфә башлајан республикамызын ән бәјүк али мәктәб китабханаасы олан М. Ә. Рәсулзадә адына БДУ-нун китабханаасы олмушдыр. БДУ-нун китабханаасынын компүтерләшмәси иши 1999-чу илдә университетин китабханачылыг факултәси, китабханашүнаслыг кафедрасынын јанында јарадылмыш "Китабхана ишинин компүтерләшмәси" елми-тәдгигат лабораториясы тәрәфиндән һәјәтә кечирилир. Лабораториянын јүксәк елми потенциалы бу ишин мүвәффегијјәтлә јеринә јетирилмәсинә бәјүк үмүдләр верир.

Китабхананын тәһсил функциясында башлыча јерләрдән бирини дә онларын инсанларын шәхси тәһсилиндә вә фасиләсиз тәһсилиндә ојнадымы рол тутур. Һәлә XIX әсрдән бүтүн дүнјада белә бир ичтимаи фикир формалашмышдыр ки, китабханалар рәсми тәһсилә хидмәт етмәклә јанашы шәхси тәһсилин вә фасиләсиз тәһсилин вәсәтәси кими дә чыхып едирләр. Тәһсил китабханалары сөзүн әсл мәнасында, тәһсил ишчиләринин мүхтәлиф сормуларла мүрачәт етдији өз ахтардыгы мәлүмәтләри тапмага мүвәффег олдулары бир мүәссисә кими мәшһурлашмыш, шакирдләрин тәләбәләрин, мүәллим вә алимләрин шәхси тәһсил базасы олмушдыр.

Мәлүмдур ки, XX әср инсанларын характерик хүсусијјәтләриндән бири онларын фасиләсиз тәһсиллә мәшһул олмасыдыр. Јүксәк инкишаф етмиш, јүксәк мәдәнијјәтә, интеллектуал

сәвијјәтә, јүксәк сәнәтә малик олан инсан бүтүн өмрү бәјүк мүталиә едир. Белә инсанларын мүталиә даирәси олдугча чох чәһәтли вә әһәтәли олур. Белә инсанларә хидмәт китабханаларын гаршысында мүһүм спесифик вәзифәләр гәјмагла китабханачылырда хүсуси профессионаллыг тәләб едир.

Китабханаларда бу группан олан охучуларә хидмәт етмәк үчүн јүксәк профессионал сәвијјәтә малик китабханачылар ајырмаг, онларын ихтисәшдирмаг зәрурәти гаршыја чыхыр. Шәхси тәһсил вә фасиләсиз тәһсиллә мәшһул олан охучулар үчүн хүсуси информасия хидмәтинин јарадылмасы зәрурәти гаршыја чыхыр.

Беләликлә, китабханаларын тәһсил функциясы, онларын социал функциясы ичәрисиндә чох мүһүм елми вә тәчрүби әһәмијјәт кәсб едән бир функция кими фәалијјәт кәстәрмәли, инкишаф едиб тәкмилләшмәли, өз фәалијјәтини али вә орта пешә тәһсилли мүтәхәссисләрин һазырланмасына јөнәлмишдир. Китабханаларын тәһсил функциясыны јеринә јетирмәсиндә тәһсил китабханалары илә јанашы өлкәмизин бүтүн китабхана шәбәкәләри јахындан иштирак етмәлидир.

5. Китабханаларын тәрбијә функциясы

Китабханаларын социал функциялары ичәрисиндә онларын тәрбијә функциясы да мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Домрутур, дүнја китабханашүнаслыгында китабханаларын тәрбијә функциялары бир мәналы гәбул едилмир. Китабханаларын тәрбијә функциясынын әһәмијјәтини азалтмага чалышан вә бәзи һәлларда бу функцияны гәбул етмәјән китабханашүнаслар да вардыр.

Русия китабханашүнаслыгында тарихән бу функция китабханаларын әсәс функциялары сьрасында өјрәдилмишдир. Анчаг нәдәнсә Русия дәвләт думасынын 1993-чу илдә гәбул етдији "Китабхана иши һагьында" ганунда китабханаларын тәрбијә функциясы нәзәрә алынмамышдыр. Бу ганунда китабханаларын үч функциясы: "Информасия, мәдәнијјәт вә тәһсил функциясы" олдугу кәстәрилмишдир. Беләликлә, китабханаларын социал функциялары һагьында дүнја китабханашүнаслыгында ваһид консепсия јохдур. Бу проблемә мүхтәлиф өлкәләрдә мүхтәлиф нәзәрән јанашмаг принципи давам етмәкдәдир.

Китабханаларын социал функцияларыны мүөјјәтләндирмәк үчүн мүхтәлиф нәгтеји-нәзәрләр вардыр. Буларын ичәрисиндә тарихилик принципи, јәни китабханаларын фәалијјәтинә тарихи хид-

мәлләри, чәмијјәтин инкишафында ојнадыглары рол нөгтеји-нәзәрден јанашмаг принципи даһа елми характер дашыдығындан диггәти даһа чох чәлб едир.

Китабханаларын тарихинә нәзәр салдыгда мәлүм олур ки, китабханалар һәмишә ону јарадан чәмијјәтә, онун гајда-гануналарына, идеолокијасына, мәдәнијјәтинә мәнәвијјатына, әхлагына хидмәт етмиш, чәмијјәт үзләринин тәһсилиндә, тәрбијјәсиндә, мәнәви вә ентеллектуал инкишафында јахындан иштирак етмишләр. Азәрбајҗан китабханаларынын тарихи фәалијјәтиндә дә бу бахымдан чохлу мисал-лара, дилләрә вә фактлара даһа чох раст кәлмәк олар.

Китабханаларын тарихи ролуну тәһлил едәркән онларын һәмишә инсанла бағлы олмасы, онун тәрбијјәсиндә билаваситә иштирак етмәси мејдана чыхыр. Мәлүм бир һәгигәтдир ки, һәртәрәfli инкишаф етмәмәси камил инснын јетишмәсиндә мүһүм вә һәлледици ролу олан васитәләрден бири дә мугалиәдир. Ардычыл, мәгсәдјөнлү, мугалиәси олмајан инсан камиллик зирвәсинә јүксәлә билмәз. Мугалиә инсанларын мәнәви һәјатынын формалашмасында бөјүк әһәмијјәти олан инсанын һәртәрәfli инкишафыны тәмин едән әсас васитә кими халгын шугуруна дәрин тәсир едир. Охупан мәтнин типиндән, нөвүндән, характериндән асылы олмајараг мугалиә инсан һәјаатында мәдәнијјәтә јијәләнмәјин ән мүһүм васитәси кими чыхыш едир. Мугалиә билик әлдә етмәјин, елмә јијәләнмәјин, елмин зирвәсинә јүксәлмәјин ән мүһүм васитәси олдуғу кими һәм дә тәрбијә процессинин тәркиб һиссәсидир. Социал әһәмијјәт дашыјан мугалиә, инсанларын социал-лашдырылмасынын әсас васитәси һесаб едилир. Мугалиәнин социал тәбиәтинин, онун ичтимаи характеринин нәдә өзүнү кәстәрмәсинә диггәт јетирәркән ајдылашыр ки, о тәҗрид олунмуш шәкилдә баш верир. Бүтүн ичтимаи һәјатын тәркиб һиссәси, шәхсијјәтләрарасы әлағәләрин предмети кими мејдана чыхыр. Һәмчинин мугалиә үчүн материал сечилмәси вә охунмуш китабын гијмәтләндирилмәси мејарынын билаваситә инсан вә онун чох чәһәтли һәјаты илә бағлы олдуғу ајдылашыр.

Беләликлә дә китабхана процессинин мәзмунунун вә онун идеја тәрбијәви истигамәтинин чәмијјәтдә мугалиәнин тәбиәтиндән вә функцијаларындан асылылығы ајдылашыр. Мугалиә инсанын идраки фәалијјәтинин бир нөвү кими тәрбијә процессиндә диҗор информасија нөвләри илә мугалиәдә әвәзедилмәз үстүлүкләрә маликдир. Она корә дә мугалиәнин тәрбијә процессиндән ајырмај дүзкүн дејилдир. Беләликлә дә күтләви мугалиәнин тәшкилатчысы олан китабханаларын

тәрбијә функцијасы елми әсаслара маликдир.

Республикамызда китабхана ишинин инкишафы илә әлағәдар ичтимаи мугалиәнин тәшкили вә ичтимаи мәзмунун тәһлили сәһәсиндә бөјүк ишләр көрүлмүш, онун тәрбијәви вә маарифләндиричи функцијасынын инкишафына бөјүк диггәт јетирилмишдир. Бу сәһәдә китабханаларын фәалијјәтинин елми тәһлили бир даһа тәсдиг етмишдир ки, Азәрбајҗан китабханаларынын фәалијјәтиндә тәрбијә функцијасы һәлледици јерләрден бирини тутур вә кәләчәкдә инкишаф етдирилмәсинә бөјүк еһтијач дујулмагдадыр. Азәрбајҗанда китабханаларын тәрбијә функцијасына чидди диггәт јетирилмәси 1999-чу илдә Республика Милли Мәҗлиси тәрәфиндән гәбул едилмиш "Азәрбајҗан Республикасынын китабхана ишлери гагтында ганунунда" өз әксини тап-мышдыр. Бу ганунда китабханаларын социал функцијалары ичәрисиндә тәрбијә функцијасы әсас функцијалардан бири олдуғуну кәстәрмәклә китабханалар тәрбијә ояғлары кими гијмәтләндирилмишдир. Әлбәтгә, мүстәгил республикамызда илк дәфә гәбул едилмиш бу ганун респу-блика китабханалары гаршысында халгын тәрбијәсиндә јахындан иштирак кими јүксәк вәзифә гојмушдур. Бу ганун гәбулу илә әлағәдар китабханаларын тәрбијә сәһәсиндә фәалијјәтиндә даһа чидди тәдбир-ләр һәјата кечирмәјә башламышдыр. Ичтимаи мугалиәнин тәшкилатчысы олан китабханалар өз зәнкин фондларыны кениш халг күтләләри арасында тәблиг етмәк, охучуларын информасија тала-батыны әдәмәк јолу илә билаваситә инсанларын тәрбијәсиндә јахын-дан иштирак едирләр. Китабханалар охучуларын тәрбијәсиндә билаваситә бәдии әдәбијат вә инчәсәнәт әсәрләриндән кениш сурәтдә истифадә едир, онларын әхлаг вә естетик тәрбијәсинә көмәклик кәстәриләр. Китабханаларын фәалијјәтиндә охучуларын әмәк тәр-бијәси вә пешә биликләринин тәблиминдә мүһүм јер тутур.

Китабханалар күтләви мугалиә ишинә кениш халг күтләләрини чәлб етмәк үчүн китаб тәблиминин мүхтәлиф фор-маларындан: даими китаб сәркиләриндән, тематик китаб сәркиләриндән, әдәбијјата ачыг бахышдан, китабхана плакатларындан, һәмчинин шифаһи информасијалардан, јени китабларын презентасијасындан, китаб музакирәләриндән, охучу конферансларындан, диалог кечәләриндән, суал-чаваб кечәләриндән истифадә етмәлидир-ләр. Кәстәрилән формалардан мүвәффәтијјәтлә истифадә едилмәси китабханачынын профессионал сәвијјәсиндән, тәблијјәт вә баҗарыгындан олдуғуна чох шеј асылдыр.

Ғабагчыл китабханаларын чохлук тәҗрүбәсиндән көрүлдүҗү

кими охучуларын тәрбијәси процесиндә мұхтәлиф күтләви тәдбирләрин апарылмасы олдугча мұһүм әһәмијјәтә маликдир. Мұхтәлиф күтләви тәдбирләрин кечирилмәси китабханаја јени охучуларын чәлб едилмәсинә, охучуларын мұтәтиә даирәсинин кенишләнмәсинә көмәк етмәклә јанашы китаб тәблиғинин бөјүк вүс'әт алмасына, онларын тәрбијә функцияларынын фәаллашмасына да бөјүк көмәк кәстәрир. Бу мұһүм ишләрин јеринә јетирилмәси исә китабханаларда китаб тәблиминин мұхтәлиф формаларынын фәсиләсизлијини вә ардфчылымыны тәләб едир. Охучуларын тәрбијәси үчүн апарылан ишләр мәнтиги ардычылыгы вә планлылыгы әсасында апарылмалыдыр. Охучуларын тәрбијәси процесиндә јахындаш иштирак етмәк китабханачыдан бөјүк педогожи усталыгы тәләб едир. Доғрудур, китабханачы педагог олмаса да о, өз фәалијјәтиндә тез-тез педогог кими чыхыш едир, тәрбијә процесинин тәшкилиндә апарычы мұғәхәссис кими иштирак едир.

Беләликлә, сон илләрдә апарылан арашдырмалар, социаложитәдигатлар, китабханаларын чохилик тәчрүбәсинә әсасланараг демәк олар ки, охучуларын тәрбијәси процесини китабхана ишиндән ајрылмаздыр, тәркиб һиссәсидир, онун әсас социал функциясыдыр.

Беләликлә, биз Азәрбајчан Республикасынын китабхана иши һаггында ганунда нәзәрдә тутулан китабханаларын беш функциясыны нәзәрдән кечирдик. Ганунда кәстәрилир: "Китабхана-елм. информация, мәдәнијјәт, тәһсил вә тәрбијә мұәссисәси кими чап әсәрләрини вә диқәр информация дашыјычыларыны топлајыб мұһафизә едән, онларын системли Ичтимаи истифадәсини тәшкил едән, чәмијјәтин интеллектуал вә мәнәви потенциалынын инкишафына хидмәт кәстәрән социал институтдур. Көрүндүјү кими, бир чох өлкәләрин ганунларындан фәргли олараг Азәрбајчан Республикасынын китабхана иши һаггында ганунда китабханаларын елми вә социал функциясы әсас функция кими кәстәрилмишдир. Ганунда бу функцияларын дахил едилмәсинә тәсадүфи бир һал кими јох, Азәрбајчан китабханаларынын чохилик тәчрүбәсинин јекуну, китабхана ишинин инкишаф ганунаујгулулу кими бахмаг лазымдыр.

Јекун олараг кәстәрмәк лазымдыр ки, јухарыда шәрһ етдијимиз беш функциянын һамысы бүтүн типдән вә нөвдән олан китабханаларын фәалијјәтини истигамәтләндирмәк үчүн фундаментал әһәмијјәтә маликдир. Мәлүмдур ки, чәмијјәт китабхананын һамисидир. Она көрә дә китабхана ону јарадан чәмијјәт гаршысында өз фәалијјәти илә чаваб вермәли, чәмијјәтин гаршыда гојдumu социал функциялары јеринә јетирмәлидир. Китабхананын бүтүн фәалијјәти

ваһид бир мәгсәдә-чәмијјәтин оптимал информация тәминатынын едәнилмәсинә јөнәлдилмәли, чәмијјәтин һәр бир үзүнә информация хидмәтиән плана чәкилмәлидир.

Азәрбајчан Республикасы мұстәгиллик әлдә етдикдән сон-раөлкәмиздә мұвәфғәијјәтлә демократик чәмијјәт гурмагладыр. Бу шәраитдә инсан һаглары вә шәх мијјәт азадлыларынын атилијинә фәрди тәшәббускарлыма вә јарадычылыма тәминат верән вәтәндаш чәмијјәтин мумкүн социал инкишаф вариантлары ичәрисиндә ән јахшысыдыр. Шәхсијјәтин һүгүг вә азадлыларына һәрмәт конституциямызда өз әксини тапмышдыр. Мәсәлән, Азәрбајчан Конституциясынын 26-чы маддәсинин 2-чи бөлмәсиндә охујурут: "Дәвләт һәр кәсин һүгүгларынын вә азадлыларынын мұдәфиәсинә тәминат-верир"7. 47-чи маддәјә көрә һәр кәсин фикир вә сөз азадлыгы 50-чи маддәјә көрә мәлүмат азадлымы, 51-чи маддәјә көрә һәр кәсин јарадычылыгы азадлыгы вардыр. Демократик чәмијјәтин атрибутларындан бири олан, социал институткими формалашан китабханалар мұасир шәраитдә өз ишини конституциямызын әсас мұддәаларыны јеринә јетирмәк үчүн һәр бир вәтәндаша чинсиндән, јашындан, миллијәтиндән, тәһсилдән, сијаси мәнсубијјәтиндән, дини мәнсубијјәтиндән асылы олмајараг хидмәт етмәли, һәр бир вәтәндашын информация тәләбатыны едәмәлидир.

Китабхана фәалијјәтинин мәзмуну хидмәт етдији чәмијјәтә мәнсуб олан идеолојитә вә сијаси чох чәһәтлијини әкс етдирмәлидир. Информациянын ахтарылмасында, әлдә едилмәсиндә вә өтүрүлмәсиндә һәр чүр цензура гадаған олдугундан китабханалар бүтүн халг күтләләринин үзүнә ачыг олмалы, үмумачылыгы принципи бүтүн китабханаларын фәалијјәтиндә тәтбиг едилмишдир.

"Азәрбајчан Республикасынын китабхана иши һаггында ганунун"да кәстәрилдији кими: "Китабханаларда мұһафизә олунан мәдәни сәрвәтләрдән вә информация васитәләриндән истифадә һамы үчүн ачыг олмалыдыр".

Мұасир дүнјадын китабханаларынын әсас принципи олан үмумачылыгы принципи, информация азадлыгына, чәмијјәтин ән дөјәрли сәрвәти олан јарадычы инсанлара, интеллект дашыјычыларына хидмәт етмәјин ән зәрури принциpidир. Мәһз бу мұһүм социал принципләрдән бәһрәләнән китабханалар чәмијјәтин һәтиги демократик алетитә, инсан һүгүглары вә интеллектуал азадлыларынын гаранты, үмумбәшәри сәрвәтләрин халга чатдырылмагын васитәси, милли мәдәнијјәтимизин, милли менталитетимизин тәблиғатчысы ола биләр.